

A Benissa encara estem a temps: la intervenció de Tomàs Marzal en la commemoració del Bicentenari de la Puríssima Xiqueta (1884)

Salvador Vila i Sarch

Si després de llegir el magnífic article de Josep Maria Segura Martí i Teodoro Crespo Mas «Reconstruint *“las grandes y extraordinarias fiestas”* del bicentenari del patronatge de la Puríssima Xiqueta a Benissa (27 i 28 d'abril del 1884)», publicat l'any passat amb la relació de les vestimentes que es van llogar a la roberia Casa Insa de València per les processons del bicentenari de la Puríssima Xiqueta de 1884, a algú li queden dubtes sobre la possible presència d'elements propis dels Moros i Cristians, enguany estem a temps d'ampliar i aclarir informació al respecte. La hipòtesi que vincula els vestits amb els balls tradicionals es pot demostrar que és totalment encertada. Sabem que va ser una cavalcada a l'estil de les grans poblacions com les que tenien lloc aleshores a Gandia per les festes patronals. I és que, per fi, coneixem qui va ser el responsable d'organitzar-les, d'on van vindre, així com d'altres singulars detalls. Era 1884, les acaballes d'un segle on les classes dirigents es posaren a modernitzar el país, sovint sense massa mirament cap allò que era antic. Tombar muralles a les ciutats, fer ponts, ports o ferrocarrils va produir molts canvis en poc temps i una nova mentalitat. Semblava obligatori trastocar les tradicions, ja siga deixant-les perdre, replantejant-se-les o creant-ne de noves. La societat va mirar, llavors, cap a un nou futur marcat per la ciència i la tècnica. La pèrdua dels antics privilegis gremials donà pas a

una nova economia que marcà també un abans i un després en festes i processons. Per entendre la vinculació i responsabilitat dels membres de cada ofici amb cadascun dels diferents balls, cal buscar més enrere, en el Barroc.

A Centre-Europa, la reforma eclesiàstica de Luter va eliminar les imatges dels sants i l'eucaristia generant una reacció. Amb la Contrareforma al món catòlic, una espectacular processó es convertí en el símbol de l'oposició a les tesis protestants luteranes. Les coreografies ancestrals incorporaren vistositat a la festivitat del Corpus. Posaren al carrer el màxim d'imatges, incloses les patronals de cada gremi i, finalment, l'anomenada Custòdia feta expressament per portar i mostrar la Sagrada Forma. El Cos de Crist, qüestionat per Luter, ací era venerat. La representació de personatges bíblics també es va fer habitual i els gremis, a més a més, dansaven els antics balls d'arrel medieval. Altres processons i esdeveniments també s'embellien amb aquestes representacions, com les visites reials a les ciutats, en les quals s'oferien als monarques fastuoses cercaviles. Tanmateix, una llei de 1836 acabà amb els privilegis gremials, un desmembrament organitzatiu que, de retruc, deixà a la deriva els balls. Els secrets coreogràfics que passaven de mestres a deixebles anaren perdent-se. Mentre algunes processons resistien, moltes poblacions perderen les danses.

^...

...^ I és Gandia, concretament, on haurem de mirar si volem entendre el nostre cas de 1884. Els inicis d'una ciutat comercial moderna i la vinculació de la festa major a la fira-mercat li donen un baló d'oxigen a certes tradicions. Cal atraure-hi el màxim de gent forastera per vendre més. Mentrestant, paral·lelament va consolidant-se la ciutat comercial que encara és a hores d'ara. Ací, les autoritats deixaren diverses responsabilitats festives en mans d'un personatge molt singular, el dolçainer Tomás Marzal Bonet, el **Poca-sangre**, que durant molts anys hi organitzà actes festius. Diguem-ne que replantejar-se la tradició va generar-ne una especialització. Marzal es convertí en un autèntic professional de la festa, ofici no massa vist en aquells temps. El famós dolçainer aconseguí un gran renom a les comarques veïnes i esdevingué el responsable, entre d'altres, de les danses de la processó en la festa patronal de sant Francesc de Borja, on s'esforçava per mantenir viva la germanor gremial i, amb ella, els balls.

Marzal, com afortunadament hem pogut saber, també s'encarregà dels actes que són objecte del nostre estudi durant el bicentenari de la Puríssima Xiqueta. La documentació que així ho demostra la vaig conèixer de casualitat i durant molts anys he tingut pendent anar a Benissa amb l'esperança de trobar alguna notícia que connectara amb la que es conserva a l'Arxiu Municipal de Gandia. Conec bastant la Marina Alta per vinculacions familiars i laborals, de fet recorde haver-hi estat l'any 1974 quant el naixement de la festa de Moros i Cristians. Però, en compte d'anar-hi jo, sembla que per atzar o qui sap per què, Benissa ha vingut cap a mi. L'any 2008, després d'haver participat en diversos balls i muixerangues, vaig ajudar a formar La Muixeranga de Pego i a l'estiu debutàrem a Teulada en la Fira Medieval. Temps després, Jaume Buigues, dolçainer de la Colla El Falçò, em va alertar d'una fotografia feta a Benissa on uns joves estaven fent una torre humana amb una evident tècnica de muixeranga (fig. 1). La imatge, de mitjans dels anys 60, estava en una exposició del fotògraf Tur. Jaume va demanar ajuda a Pere Cabrera que **foto** en mà va anar a la recerca dels protagonistes. Es tracta d'una festa de quintos dinant a la Caseta del Pollero, però cap d'ells recorda res de la torre humana. Vaig pensar, per tant, que

cabia la remota possibilitat que tinguera connexió amb Marzal i que allò arrelara d'alguna manera arribant fins al segle XX, com mostra la imatge. Saül Ortolà, de La Muixeranga de Pego, va contactar amb Vicent García, professor de matemàtiques a l'Institut d'aquesta localitat, i gràcies a ell vaig poder contrastar la informació amb Joan Baptista Gandia i amb Teodoro Crespo. Em feren sabedor dels vestits llogats a Casa Insa on, evidentment, no hi ha cap muixeranga i s'alegraren de conèixer l'existència d'un document que descriu amb detalls la gran commemoració del bicentenari.

Fig. 1: Colla de joves benissers fent una torre humana (anys 60)

Casualment, vaig localitzar l'escrit ara fa més de deu anys en els inicis de La Muixeranga de la Safor. Ajudat per Jesús Alonso, arxiver de Gandia, vaig trobar al llibre de Gabriel García Frasset **El teatre al País Valencià: el cas de la Safor (1800-1936)**, una muixeranga en les festes de Gandia de 1875. L'autor, a més, aclareix qui era Tomás Marzal Bonet, fins aleshores totalment desconegut per mi. Diu que era tal el seu prestigi que fins i tot va anar a Benissa l'any 1884. El document referenciat és una carta d'un benisser (que signa F. de A. B) al director del setmanari gandià ^...

...^ *El Litoral*. Inicia l'escrit amb una introducció aclaridora sobre l'origen de la venerada imatge i hi afegeix:

"Fiestas religiosas y cívicas han preparado nuestras dignas autoridades para solemnizar suceso de tan feliz recordación. Vestiose de gala la Villa con multitud de arcos e iluminaciones a la veneciana en prueba de su contento. y para recibir dignamente a la multitud de huéspedes que atraídos por la festividad concurrieron en número considerable. Dos cabalgatas perfectamente organizadas recorrieron la población en la víspera y día de la gran solemnidad. Componiéndose de danzetas que ha dirigido con la maestría que le distingue el célebre Poca- Sangre, a quien demasiado conocen sus conciudadanos como lumbrera en este género, con los demás adherentes de caballitos etc. etc. cerrando la comitiva el carro de triunfo que debido a la complacencia de ese Ayuntamiento hemos podido lucir en nuestras fiestas. Plácemes, pues, al sinigual Marzal, sin olvidar al maestro

Tomás Laborda que con sus lucidos atalajes y su activa colaboración contribuyó al éxito de la fiesta.

Varios castillos de fuegos artificiales, los acordes de cinco bandas de música y los irreemplazables toros callejeros completan el cuadro de las fiestas cívicas, que con razón y sin inmodestia pueden calificarse de notables. Las religiosas no lo han sido menos: las misas cantadas por numerosa y escogida capilla ocupando la cátedra de espíritu santo el distinguido orador Sr. Badal, Canónigo de la Metropolitana y otro de no menos fama, cuyo apellido siento no recordar.

Pero a todas las fiestas religiosas superó la solemnísima procesión realizada el domingo de la festividad. Sr. Director, conmueve y alegra a la par, la manifestación de todo un pueblo que por sentimiento y por gratitud patentiza públicamente su religiosidad" (*El Litoral*, 04/05/1884: 145).

^...

Figs. 1, 2, 3: Medalles de la Puríssima Xiqueta fetes amb motiu del 2n Centenari de la Proclamació de la Patrona (font: M. Fabregat Morales, 1942: Benisa y su patrona la Puríssima Xiqueta, València, p. 115).

...^ Una vegada sabut que era Marzal el responsable vaig pensar a fer una recerca sobre les processons gandianes més properes a 1884. L'esperança era trobar balls que coincidiren amb les vestimentes o els elements presents a Benissa. Després de revisar la premsa i els treballs de diversos investigadors vaig arribar a la conclusió que la de St. Francesc de Borja s'havia convertit en la processó més important de totes a Gandia on podem trobar inclosos elements típics d'altres processons, com els personatges bíblics del Corpus. Aquesta darrera és citada cada any, però no se n'ha aconseguit trobar cap descripció detallada en referència als balls. Evidentment la vistositat de la festa major i l'aparició d'una figura com Marzal sembla confirmar-se que venia donada per la presència de la fira i les ganes de vendre dels gandians. Sense aquest vincle la processó de Gandia haguera perdut els balls i probablement no hagueren arribat a 1884, i la festa de Benissa haguera sigut una altra. L'esforç no ha donat el resultat esperat, però algun detall més en podem saber aprofundint en el treball de Marzal. La processó de 1883, que va organitzar només uns mesos abans de desplaçar-se a Benissa, va anar així:

"Por la tarde una magnífica procesión, en la que figuraban personajes bíblicos y de la época del santo, lujosamente ataviados. y sinnúmero de imágenes, recorrió las calles de la ciudad.

LAS CABALGATAS

A pesar de que el tiempo no nos favorecía y aun amenazaba con nuevos turblones, el miércoles. o sea el día del Santo, se verificó la cabalgata que fue lucida a pesar de la precipitación con que se organizó; pues como se pensó en un principio en suspenderla hasta que el cielo estuviese sereno, nadie estaba preparado cuando llegó la hora.

El sábado y domingo volvió a recorrer las principales calles de esta ciudad la cabalgata, pero aumentada y corregida hasta tal punto que nunca en Gandia la vimos tan lucida y numerosa. Los trajes nuevos en su mayor parte formaban un

conjunto tan vistoso que oímos decir a muchos forasteros que la cabalgata era la mejor parte de la fiesta" (El Litoral, 1883: 186).

Ja tenim un altre detall, doncs, "*el carro de triunfo que debido a la complacencia de ese Ayuntamiento [Gandia] hemos podido lucir en nuestras fiestas*" estava acabat de pintar. Pel que sembla, Gandia li deixà a Benissa gratuïtament el Carro Triomfal. Pel que respecta a "*una colección de niñas muy bonitas y elegantemente ataviadas*" podria indicar l'existència d'algun ball típic infantil. I en referència als *caballos*, podria referir-se a la típica dansa amb cavallets de cartró, actualment vigent a moltes poblacions.

Podria estendre'm citant notícies d'aquells anys, però les referències no són massa aclaridores, tot i que si retrocedim un parell d'any més podem trobar detalls interessants vinculats a les processons a Benissa, a més de conèixer un poc millor al seu artífex. Tot i que l'any 1881 només cal destacar una "*diversidad de trajes*" a la processó al 1882 podem aclarir alguna cosa més encara que Marzal va estar malalt i això ho hagué de condicionar tot. De fet al mes d'agost, es reuní la comissió de festes i va decidir subdividir-se en diverses comissions. L'absència de Marzal supose que deuria tindre una mica preocupats els gandians, acostumats a deixar moltes coses a les seues mans: "*La comisión de fiestas, deseosa de que las que en este año se han de celebrar, revistan la esplendidez proverbial de años anteriores, trabaja sin descanso, y al efecto se ha subdividido en comisiones varias que por separado van realizando todo lo concerniente al mayor lucimiento de aquellas*" (El Litoral, 1882: 88).

Però en el Programa de Festes, signat per l'alcalde i el secretari el 25 de setembre, i que no va ser publicat en *El Litoral* fins l'1 d'octubre, deixa clar que se'n faran càrrec els fills de Marzal. Explica la processó del dia de la vespra, però de la del festiu dia 10 es limita a dir que es repetirà aquesta sense donar-ne cap detall:

"Día 9. A las doce de la mañana y en medio de un vuelo general de campanas saldrá de la casa-palacio natalicia del ^...

...^

Santo Duque una lujosa cabalgata compuestas de varias danzas, grapas al estilo del país, elegantemente vestidas, y caballeros de la época del Santo, a la que asistirán seis músicas y ocho dulzainas, cerrando la comitiva un precioso carro de triunfo representando a la Ciudad, tirado por cuatro magníficos caballos con lujosas guarniciones construidas por el inteligente guarnicionero de esta ciudad D. Tomás Laborda, que fueron premiadas con medalla de oro en la Exposición del año último. Por la tarde recorrerán las danzas las calles de la población. NOTA: Las danzas, comparsas y cabalgata están a cargo de los hermanos Marzal (Poca-sangre)”

Pel que he vist pense que si Marzal haguera estat bé de salut, possiblement s'haguera lluit més i en tindriem una descripció més detallada. Hi ha però, dos detalls a la cita on cal parar atenció: “*el inteligente guarnicionero de esta ciudad D. Tomás Laborda*” va acompanyar Marzal l'any 1884, segons narra la carta al director enviada des de Benissa pel tal F. de A. B., com he esmentat abans. Altre detall, potser no tan clar, siguen els “*caballeros de la época del Santo*”, als qui tal volta els imitaren i, si així fóra, amb aquesta finalitat, es llogarien per a Benissa els coneguts “*12 trajes de traza con fuelles de raso*” de Casa Insa.

Evidentment, el preu dels conjunts encomanats, com ja s'ha dit més amunt, fa pensar en robes no massa sofisticades dins el que era habitual per al tipus de balls que s'hi pretenia fer. Segurament preocuparia més que tota la gent disponible hi poguera ballar i que la participació resultara nombrosa. Pel nom dels vestits, es fa impossible a hores d'ara assegurar quines eren les danses sense fer-ne una investigació més rigorosa. El fet que *El Litoral* ens parle de la confecció de vestimentes noves a Gandia l'any 1882, tenint en compte que per a fer la festa de Benissa les llogaren, apunta al fet que la cavalcada degué ser pensada per a l'ocasió pel mateix Marzal, qui sap si executant els balls que ell dominava més bé o, senzillament, basant-se en roba disponible a la Casa Insa

de València, tot i que també és possible que ell en duguera algun de Gandia o n'improvisara a Benissa, la qual cosa, si es demostrara, faria pensar en una processó encara més nombrosa del que pensem a hores d'ara.

El context històric de canvi ajuda a pensar en qualsevol escenari possible i, pel que sembla, aquest home era imprevisible i molt imaginatiu, com hem pogut saber també pel rastre que deixà a la documentació de la ja citada roberia: “el dolçainer Marzal de Gandia, (...) durant els darrers anys del segle XIX s'encarregà de l'organització de les seues festes patronals, incorporant danses tan insòlites com la de la Paella, la dels Pallassos, Vells, Contrabandistes o Estudiants”.¹

D'aquesta manera casual, hem pogut arribar a saber una miqueta més sobre aquell gran esdeveniment que suposà la commemoració del Bicentenari i, tot i que ens quedem de moment sense saber qui va ser l'artífex d'aquella muixeranga de la fotografia, puc assegurar-vos que a Benissa ja tenim gent amb coneixements tècnics per poder fer torres humanes. Si de les actuacions de Marzal de 1884 no n'ha quedat cap, per crear-ne de noves encara estem a temps, si voleu.

Podem apuntar-nos al Moviment de Recuperació de les Muixerangues. Ja són més de divuit poblacions on es manté el nostre ball tradicional, la gran majoria recuperades als darrers vint anys.

De nou tornem a viure una època de canvis. Estem a temps.

(Endnotes)

1 Trescolí, Oreto; Olivares, Enric. (2010): “Les festes vestides: El paper de la Casa Insa en les tradicions valencianes”, *Revista Valenciana d'Etnologia*, 5: 187.